

NAKLONSKA NIKALNICA OB POGOJNIKU

Neenake stave besed v zanikanem pogojniškem stavku v različnih sintaktičnih zvezah pomenijo neenako, zato ni v vsakem sobesedilu enakovredna ali celo mogoča stava tipov *ne bi delal, bi ne delal* in *ne delal bi*. O tem smo svoj čas že razpravljali. Treba pa je še obravnavati vprašanje, kakšno pomensko vlogo ima lahko nikalnica na sploh.* V pravkar naštetih tipih stave ima namreč nikalnica svoj prvotni pomen, če le ni rabljena kot veznik. V novejši in sodobni slovenski prozi zasledimo ob pogojniških oblikah in v pogojniških stavkih velikokrat rabo nikalnice, ki nima prvotne pomenske, ampak predvsem naklonsko, torej nekako emfatično vlogo. Taka nikalnica je pravzaprav nepotrebna, po smislu pa celo nelogična, navadno prav nasprotna tisti stavkovi povednosti, ki jo pisec želi sporočiti bralcu.

Precej obilno gradivo z 'nepotrebno' nikalnico vendarle pokaže v bistvu tri osnovne vrednosti: naklonsko časovno, pomensko nedoločljivo, in nelogično. V prvem primeru je naklonskost nikalnice poudarjena posebno takrat, kadar stavek izraža čustvo strahu, bojazen, željo, zaskrbljenost, ob čemer se navadno pojavlja še stavčni izpust, ki včasih takšno vlogo nikalnice ravno omogoča: »Zajokala sem, da bi se mu kaj ne zgodilo«¹; oziroma stavčni izpust, ki pa ga je komaj čutiti, ker stavek 'zajokala sem' z odvisnikom vsebinsko izraža tudi bojazen, ki bi jo sicer lahko izrazili neposredno: 'Zajokala sem v strahu, da bi se mu kaj zgodilo'. Če pa odmislimo eliptičnost in če čustvo strahu in želje v glavnem stavku ni dovolj jasno zajeto ali napovedano, učinkuje nikalnica kot odvečna: »Bal sem se, da ne bi zamudil sestanka«². Smiselno bi torej bilo 'Bal sem se, da bi utegnil zamuditi sestanek' ali pa, kot da je preskok, 'Bal sem se in želel, da ne bi zamudil sestanka'. Preskok je zato, ker stavek 'bal sem se' ne izraža želje. Vendar pa nikalnica v takih primerih pripomore k temu, da je ravno pogojnikov pomen močneje izražen; to je pomembno toliko bolj, ker v takih stavkih pisec s pogojnikom navadno izpoveduje kako poudarjeno čustvo; »Opazujejo kakor v strahu, da ne bi priznal, da je njihov tovor vreden porcije opoldanske repe.«³ Kadar pa ne izpoveduje izraziteje bojazni ali strahu, se čuti nikalnica manj umestna, obenem pa je tudi eliptičnost opaznejša: »Zdaj pa res ni nobene ovire, da ne bi Ivica postal velik godec.«⁴ Izpust misli 'nobene ovire, ki bi preprečevala, da ne bi Ivica postal godec' se jasno čuti.

V vseh naštetih stavkih pa se skriva še časovna vloga nikalnice: »Ostal sem sam pred to stekleno bučo in sem se obotavljal odmašiti jo, ker sem se bal, da ne bi udarila iz nje kaka omamljiva izparina.«⁵ Besede 'ostal, obotavljal, bal' same zase izražajo določeno čustvo, nikalnica v odvisniku 'da ne bi udarila' pa

* O pleonastičnih nikalnicah je izčrpno pisal prof. S. Škerlj (prim. JiS VIII, 1962-63/4, 102-107), ki pa se ni omejeval le na pogojniške zveze ter je nikalnice obravnaval bolj s pomenskih in psiholoških vidikov, kot pa stilno sintaktično. Pričujoče razpravljanje pa ima namen dopolniti članek podpisanega v 3. številki letošnjega Jezika in slovstva.

¹ V. Winkler, Pot na Liseec, 113.

² A. France — O. Zupancič, Kuhinja pri grofici gosji nožici, 1965, 215.

³ B. Pahor, Onkraj pekla so ljudje, 456.

⁴ M. Kranjec, Tri novele, 1935, 134.

⁵ O. Zupancič, Kuhinja, 122.

še poveča možnost dejanja oziroma bojazen, kot bi bilo v primeru, da pogojnik ni zanikan. Bistveno v tem in deloma v prejšnjih primerih pa je, da je tukaj nikalnica v časovno sicer nedoločenem pogojniškem stavku časovno opredeljujoča: izraža možnost dejanja v prihodnosti, 'ker sem se bal, da bi udarila izparina'. Po smislu je namreč s tako nikalnico v stavkih s sedanjim pogojnikom največkrat izražena možnost dejanja v prihodnosti in s pogojnim naklonom. Prim. je: »Brez dvoma bi bilo vam zelo koristno, če bi se, zaprti v to delavnico, ne premaknili, dokler se ne bi te vzvišene operacije od točke do točke izpolnile, kar ne more trajati preko dveh ali treh mesecev.«⁶ Smiselno bi torej bilo: 'da se bodo te vzvišene operacije izpolnile'. Ta stavek pa kaže še na eno vlogo, ki jo lahko ima pogojnik z modalno nikalnico. Bogati namreč možnost različnih časovnih vidikov v določeni stavčni sosledici, kjer je pogojnik s prihodnjiškim pomenom rabljen dvakrat, enkrat je izražen s sedanjim pogojnikom ('če bi se ne premaknili'), drugič pa z zanikanim pogojnikom s prihodnjiško napovedjo ('dokler se ne bi izpolnile'). Nikalnica pogojnikov pomen torej močneje poudarja in časovno določa v želelnem stavku.

To so torej čisto posebne stavčnosintaktične lastnosti slovenskega pogojnika. Župančiču je osnova za stavo modalne nikalnice v takšnih in podobnih položajih prav prihodnjiški pomen. Z njim oblikuje bogatejše časovne sosledice posebno glede pogojnosti dejanja v prihodnosti. To nazorno potrjuje tudi naslednji stavek, kjer ni modalne nikalnice, ker je dejanje že preteklo, torej zaradi časovne sosledice ni potrebna, kakor ni potrebna niti vsebinsko in doživljajsko: »Kazal je zanje zanimanje, ki ni bilo nikdar vsiljivo, hvalil jih je s spoznanjem zvedenca dajajoč jim nasvetov iz svoje dolgotrajne izkušnje, razgrinjal je preko njih neskončno prizanesljivost srca, pripravljenega odpuščati vse slabosti, in kljub temu ni zamudil nobene priložnosti, da bi jim povedal velike in koristne resnice.«⁷ Vendar pa bi se ritmično nikalnica v zadnji stavek mogla docela skladno vključiti, saj jo prav pričakujemo bodisi zaradi stavčnega ritma bodisi zaradi vpliva rabe v pogovornem jeziku ob podobnih primerih. Če bi stavek izražal prihodnji čas, bi bila nikalnica docela skladna: 'ne zamujaj nobene priložnosti, da bi jim ne povedal resnice'.

Župančič je navadno z izrednim občutkom za sosledico uporabljal naklonsko nikalnico v pogojnih stavkih s prihodnjiškim pomenom. Tako ima torej taka nikalnica trojno vlogo: stavčnosintaktično, ker se povezuje s sosledico časov, časovno, ker vsebinsko izraža prihodnost dejanja ož. napoveduje možnost izvršitve v prihodnosti, in pa pomensko, ker emfatično poudarja izpovedano ali nakazano čustvo, po navadi strah, bojazen, željo. Bilo bi pa zgrešeno misliti, da zasledimo tako mnogostransko in hkratno vlogo naklonske nikalnice le pri Župančiču. Iz gradiva bi bilo mogoče dodati vrsto primerov iz Pahorja, Kosmača, Kranjca in drugih. Pa tudi pri starejših pripovednikih, recimo pri Trdini, ki je umel tenko prisluhnti ljudski govoric, srečujemo tako nikalnico ob preteklem in sedanjem pogojniku za poudarjeno napovedovanje možnosti dejanja in njegove izvršitve v prihodnosti: »Revež se je jokal in ves tresel od strahu, da ga ne bi ubili.«⁸ Smiselno je seveda: 'da ga bodo ubili'. Vendar je bil piščev namen izraziti možnost bližnje prihodnosti in bojazen obenem, to pa je mogel oboje hkrati dovolj ustrezno povedati prav z naklonsko zanikanim pogojnikom.

⁶ N. m. 117.

⁷ N. m. 232.

⁸ J. Trdina, Sprehod v Belo krajino. Zbrano delo 11, 330.

So tudi primeri stave, ko ima naklonska nikalnica predvsem prihodnjiški pomen, čeprav je uporabljena v svojem prvotnem pomenu. Stavek pa kljub temu izraža tisto misel, ki bi jo brez nje: »Bojim se, da ne bi dovršil življenja svojega brez koristi.«⁹ Takoj pa je očitno, da daje nikalnica skupaj z obema soodnosnima besedama v roditelju opazno stavo, ki jo obrnjeni vrstni red soodnosnic še okrepi. Osnovni pomen sporočila pa je isti kot v stavku brez nikalnice: 'Bojim se, da bi dovršil življenje svoje brez koristi'. Slogovno in ritmično je ta stavek seveda dosti siromašnejši, čustvo bojzani ni tako poudarjeno kot v Cankarjevem stavku, ki s posebnim poudarkom nakazuje možnost dejanja v prihodnosti in bojazen spričo tega.

Ni treba govoriti o primerih, ki jih je v gradivu obilo, ko je nikalnica v pogojniških stavkih oziroma v stavkih s pogojnikom indiferentna in torej navadno odvečna. Pač pa je treba omeniti primere, ko je stava naklonske nikalnice izključena, čeprav bi dajala pogojniku prihodnjiško vlogo in čeprav bi poudarjala čustvo bojzani. Taki primeri so mogoči predvsem tedaj, kadar se v razširjenem stavku pojavlja pogojnik glagola *moči* z nikalnico, kakor je v temle Pahorjevem primeru, kjer bi si bili obe nikalnici v nekakšni korelaciji, smiselno bi si pa morali nasprotovati. »Vnaprej se je bal, da bi ostala ob njegovem sedežu priletna gospa in ne bi mogel storiti drugače, ko da bi se dvignil.«¹⁰ V takšnih in tudi drugačnih primerih je ob stavi naklonske nikalnice pomemben tudi besedni red glede na osnovne tipe *ne bi delal, bi ne delal* in z inverzijo *ne delal bi*: »Ko pa je odšel za nekaj dni v Pariz in ga ni več samo park ločil od nje, ga je ves čas spreletavala nerazsodna bojazen, da je ne bi izgubil.«¹¹ Ker ima nikalnica s sobesedilom in pogojnikom časovno prihodnjiški pomen in napoveduje možnost dejanja v prihodnosti ('da jo bo izgubil'), bi bilo slogovno skladneje in stava bi bila stilno bolj opazna ter ritmično čistejša, ko bi bil pisatelj uporabil inverzivni namesto neopaznega tipa 'ne bi delal', torej: 'Ko pa je odšel za nekaj dni v Pariz in ga ni več samo park ločil od nje, ga je ves čas spreletavala nerazsodna bojazen, da bi je ne izgubil'. Ritem razširjenega stavka se zdi skladneje ubran z inverzijo odvisnika na koncu, ker daje s to stavo takšen pomenski odtенок, da poudarja izraženo željo oziroma bojazen.

Kdaj je nikalnica v pomensko naklonskem in časovnem položaju, kdaj pa v neprimernem ali indiferentnem, pokaže poleg samega smisla sporočila tudi sosledica časov. Tako lahko sklepamo po naslednjem primeru, kjer je napoved prihodnosti dejanja le navidezna: »Nasprotno, ker se je bal, da bi ji ne bil krivičen, je opravljal svojo dolžnost z zglodno gorečnostjo in priznaval, da je punčka zvesta in vdana hči.«¹² Pogojnik tu ne napoveduje možnosti, da bi se dejanje izvršilo v prihodnosti, kar kaže časovna sosledica stavka ('je opravljal svojo dolžnost'), nikalnica pa zaradi naklonskega pomena tudi ni potrebna, ker bojazen že dovolj izraža odvisnik 'ker se je bal'. Razen tega pa nikalnica čustva bojzani ne more povečati, ker je dejanje že poteklo: 'je opravljal svojo dolžnost'.

Neustrezna bi bila raba nikalnice tudi tedaj, ko stoji v odvisniku s povednim, in ne s pogojnim naklonom, kakor je običajno in v dosedanjih primerih: »Ne, ne bom posegel po tem svetem orožju; preveč bi se bal, da ga ne omadežujem v tem boju, ki ni prav nič slovesen.«¹³ Očitno je, da je tukaj botrovala

⁹ I. Cankar, Popotovanje Nikolaja Nikiča. Izbrano delo I, 421.

¹⁰ Onkraj pekla so ljudje, 469.

¹¹ N. m. 446.

¹² H. James, Dedinja. Prev. J. Moder. 1966, 14.

¹³ Kuhinja, 150—151.

modalni nikalnici pogojniška soseščina 'preveč bi se bal'. Odstopanje od ne-
vtralne stave pa ni ne stilno ne ritmično dovolj upravičeno.

Nasploh je mogoče trditi o stavi naklonske nikalnice v pogojniških stavkih in stavkih s pogojnikom, da je v knjižni jezik močneje prodrla šele v novejšem času kot posebnost ljudskega načina izražanja. Največkrat poveča možnosti v prihodnosti in emfatično poudarjeno izraža tisto čustvo, ki je zajeto v stavku s pogojnikom ali pa v soodnosnem stavku. V razširjenih stavkih je raba naklonske nikalnice lahko uspešna tudi zato, ker kljub temu da ni prihodnje pogojniške oblike, pisec v takih stavkih lahko učinkovito izraža prihodnost dejanja oziroma s posebnim poudarkom napoveduje njegovo možnost. Zato je uporabna nikalnica tudi pri prepletanju različnih časovnih sosledic razširjenih stavkov. Stava naklonske nikalnice ob pogojniku je torej posebnost slovenskega jezika, ki je tudi stilno lahko opazna, kakor je nasploh pomembna stavčno-sintaktična prvina, s katero bogatimo pripovedni slog. Knjižni jezik zanjo ne predpisuje norme. Ker je v moderni slovenščini njena raba dokaj pogostna, večkrat tudi ohlapna, bi bila knjižna norma potrebnejša kot pa za stavo nikalnice v osnovnih tipih *ne bi delal*, *bi ne delal*, *ne delal bi*. Postaviti bi jo bilo lažje, ker je nikalnica upravičena in smotrna, kot kažejo obravnavani primeri, pravzaprav samo v naklonskem in naklonsko časovnem položaju pogojniških stavkov in stavkov s pogojniki.

Helga Glušič

Filozofska fakulteta Ljubljana

PROZA CIRILA KOSMAČA*

Slovenska književnost 30-ih let je v prenovljenem Ljubljanskem Zvonu in v novi reviji Sodobnost odprla vrata novemu rodu slovenskih prozaistov iz naših obrobniških pokrajin. Čas in zgodovinsko dogajanje sta dala tem pokrajina-
nam poudarjen pomen in družbeno in eksistenčno izpostavljeno mesto. To je izzvalo v človeku umetnika in ga spodbudilo k oblikovanju dane življenjske resnice.

Prekmurje, Štajerska, Koroška in Primorska so dobile tedaj svoje glasnike; ti so spregovorili o hrepenenju, strasti in upornosti, o narodnostni in človeški sreči in bolečini, o rojevanju in umiranju teh obmejnih pokrajin. Literarni zgodovini so ti pisatelji socialni realisti ali novi realisti. Toda bolj kot literarno-zgodovinska označitev (skupina sorodno pišočih ustvarjalcev) družijo Miška Kranjca, Prežihovega Voranca, Ivana Potrča in Cirila Kosmača skupna težnja po oblikovanju dotlej še nepoznane, neoblikovane, neizrečene podobe človeškega življenja. Sicer pa je realistična struktura njihove proze zelo pisana, v enovito skupino jih družijo podoben odnos do ciljev in smiselnosti umetniškega ustvarjanja: dejavni odziv stvarnosti in iskanje resnice o sodobnem času.

* Predavanje na Seminarju za tuje slaviste 1967.